

ПРОВОДИ В АРМІЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (за польовими матеріалами)

М. М. Красиков

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

mmkrasikov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5645-3215>

Ключові слова: українці, народні традиції, проводи в армію, ХХ століття.

У статті на основі польових записів автора, зроблених на Харківщині, в Закарпатті та Прикарпатті, а також опублікованих іншими дослідниками джерел, що стосуються Запорізької області та Бориспільщини (Київська область), реконструюється й аналізується ритуалістика, пов'язана з проходами новобранця в армію в Україні другої половини ХХ століття.

Звертається увага на те, що ці проводи – окремий випадок ритуалу вирядження у далеку путь (чумаків, ремісників-заробітчан, паломників, учнів тощо), і тому всі «дорожні» ритуали під час проводів в армію повинні були виконуватися.

Однак в цілому робота присвячена специфічним обрядодіям під час проводів в армію. У деяких прикарпатських селах прикріплювали над дверима образ і рушник, щоб під ними пройшов призовник. Прохід під певною святинею як знак Божого благословення відомий здавна у багатьох народів із часів архаїки. На Харківщині і в Карпатському регіоні призовникові часом наказували виходити з хати спиною назад, у чому був магічний імітаційний момент: людина виходить, але ніби імітує входження в хату, тобто повернення.

Докладно аналізується традиція прикрашання новобранця вишитими рушниками і хусточками або стрічкою, а також у деяких регіонах – штучною квіткою, яка була найчастіше знаковим дарунком від коханої – символічною обіцянкою чекати хлопця з армії.

Семантично насиченим було й застілля, а воно в селах по масштабах дорівнювало весіллю, з яким у сенсі обрядності проводиться чимало паралелей. Як на весіллі і зараз прийнято відкладати зі столу пару пляшок, перев'язаних стрічкою, щоб розпити їх на річницю подружнього життя, так зі столу під час проводів забирають пляшку з горілкою чи вином, щоб розпити її з хлопцем після його повернення з армії. Однак у даному випадку це імітаційна магія, мета якої – збереження в цілісності і неушкодженості майбутнього воїна.

В умовах війни дослідження традицій проводів в армію в Україні має не тільки історичний інтерес, але й практичний та екзистенційний сенс.

SEND-OFF TO THE ARMY IN UKRAINIAN TRADITIONS OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY (based on fieldwork)

M. Krasikov

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Key words: Ukrainians, folk traditions, send-off to the Army, the 20th century.

The ritualism connected with a conscript's send-off to the Army in Ukraine of the second half of the 20th century is reconstructed and analysed in the article based on the author's fieldwork notes made in Kharkiv region, Zakarpattia and Prykarpattia as well as on sources published by other researchers dealing with Zaporizhzhya region and Boryspilshchina (Kyiv region).

It is highlighted that this send-off is a special case of a long-way dispatch (of chumaks [people who dealt in salt trade], wage earner artisans, pilgrims, students, etc), that is why all "road" rites had to be performed during a send-off to the Army.

Thus in general the work is devoted to specific ritual actions during a send-off to the Army. In some villages in Prykarpattia an icon and a rushnyk (embroidered towel) were fixed above the door for the conscript to pass under them. Passing under some holy object as a sign of God's blessing has been known for a long time in many peoples since archaic times. In Kharkiv and the Carpathian regions the conscript was sometimes told to leave the house walking backwards, which contained a magic imitative moment: the person leaves the house as if imitating coming into, i.e. returning.

The author gives a detailed analysis of the tradition to decorate the conscript with embroidered towels (rushnyks) and shawls or a ribbon, as well as in some regions — with an artificial flower which most often was a devotion gift from his beloved, a symbolic promise to wait for the fellow's return from the Army. The feast was also semantically rich; in villages its scope equalled a wedding, with which a lot of parallels are drawn in the aspect of ritualism. As well as during a wedding even now it is common to put a couple of tied with a ribbon bottles aside to drink them at the first anniversary of married life, the same way during a send-off a bottle of wine or horilka is taken away to drink it with the fellow after his return from the Army. Thus in this case it is imitative magic which aim is to keep the future warrior safe and sound.

Under the war conditions studying send-off the Army traditions in Ukraine not only is of historical interest but also has practical and existential sense.

На жаль, заявлена тема має зараз не тільки історичний інтерес. Актуальності і не просто практичного, а й екзистенційно важливого сенсу додала їй українсько-російська війна, яка щодня забирає сотні життів наших воїнів. Адже **від того, як провели на війну солдата, за віруваннями наших предків, могла залежати його доля.**

Проводи в армію не часто ставали предметом спеціальної уваги вітчизняних етнологів та фольклористів протягом останнього століття, хоча українцям проводжати молодих людей доводилося часом не просто в армію, а й на війну. І у фундаментальних колективних монографіях енциклопедичного характеру (на кшталт двотомної історико-етнографічної монографії «Українці» 1999 р.), і у підручниках з етнології та народознавства (навіть у такому гарному, як навчальний посібник «Народознавство» за редакцією С.П. Павлюка 2004 р.) ми не знайдемо навіть згадки про існування якоїсь звичаєвості при проводах до війська. Цей шар життя якось не вписувався у «рубрики», за якими висвітлювалися народні традиції. Навіть у 5-томному історико-етнологічному дослідженні «Народна культура українців: життєвий цикл людини», що вийшов за редакцією М. Гримич у 2009 – 2015 роках, не знайшлося місця даній проблематиці. Утім, у статті Тетяни Бурейчак «“Справжні чоловіки” в радянський та пострадянський період: трансформації нормативних уявлень про маскуліність», вміщеної у 3-му томі згаданої колективної монографії,

слушно зауважується, що у радянській пропаганді одним із образів маскуліності завжди був «Захисник вітчизни», тобто «образ чоловіка, мобілізованого у реалізацію мілітаристської функції захисту та оборони батьківщини»¹, особливо важливий «у 1930 – 40-ві роки, коли роль солдата перетворюється на базовий елемент нової чоловічої ідентичності»². І в повоєнний час «ця модель маскуліності продовжує залишатися актуальною і навіть набуває більшої привабливості з огляду на доданий до неї ореол героя-переможця»³. На нашу думку, справа тут не тільки в пропаганді, про що йтиметься нижче.

В останні роки з'явилося кілька журналістських публікацій про регіональні традиції провідів в армію, зокрема розвідка Т. Жидак⁴ та фотоматеріали з невеликими коментарями М. Семеренка⁵, які ми проаналізуємо у нашій статті. Надзвичайно ретельно був зібраний як етнографічний, так і фоль-

¹ Бурейчак Т. «Справжні чоловіки» в радянський та пострадянський період: трансформації нормативних уявлень про маскуліність. Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 4: Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. Київ, 2013. С. 409.

² Там само. С. 409 – 410.

³ Там само. С. 410.

⁴ Жидак Т. Як виряджали юнаків до армії на Коломиїщині: традиції і звичаї. URL: <https://dzerkalo.media/news/yak-viryadjali-yunakiv-do-armii-na-kolomiyschinni-traditsii-i-zvichai>

⁵ Семеренко М. Як запоріжців проводжали до армії 65 років тому – фото. URL: <http://iz.com.ua/zaporoje/yak-zaporizhtsiv-provodzhali-do-armiyi-foto>

клорний матеріал, з гарними фотоілюстраціями, про проводи в армію у 2-й половині ХХ століття ледь не по кожному селу Бориспільського району Київської області Валентиною Стрілько-Тютюн, хоча аналітики й узагальнень книзі «Виряджала мати сина. Проводи в армію на Бориспільщині в ХХ столітті»⁶ бракує.

Звісно, з архайчних часів певна обрядовість під час проводів чоловіків на війну, у похід чи на військову службу не могла не існувати. В Україні вона і в давні часи, і у ХХ столітті була в чомусь відмінна в різних регіонах, а в чомусь однакова.

Ми проаналізуємо лише деякі з зафіксованих протягом останніх 40 років нами та іншими вченими українських народних звичаїв, пов'язаних із проводами новобранця в армію в другій половині ХХ століття.

У першу чергу зазначимо, що **ці проводи – окремих випадок ритуалу вирядження у далеку путь** (чумаків, ремісників-заробітчан, паломників, учнів або студентів і просто людей, яким треба було з якоїсь причини тимчасово залишити місце проживання). Тому всі «дорожні» ритуали під час проводів в армію, звісно, повинні були виконуватися. Не зупиняємося на цьому детально, оскільки про дорогу в уявленнях українців можна прочитати дві наші статті⁷ та послухати нашу лекцію з циклу «Філософія буття українського селянина»⁸. Зауважимо лише кілька моментів.

«У далеку дорогу провожають – того дня не замітають, поки не настає нова доба»⁹. А часто не замітають і взагалі не прибирають у хаті й більше часу, бо вважається, що «не можна замітати, поки не дійхав до нового місця»¹⁰. Робиться це для того, аби, за законом імітативної (сімільної) магії¹¹, не «вимести» родича з хати.

⁶ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. Проводи в армію на Бориспільщині в ХХ столітті. Київ – Кам'янець-Подільський, 2020. 248 с.

⁷ Красиков М.М. Дорога в традиційній культурі українців. Берегня: всеукр. народознавчий часопис. (Київ). 2009. №2. С. 34–42; Красиков М.М. Мотив дороги в традиційній народній культурі українців. Культурне просторство путешествий: материалы науч. форума, 8–10 апр. 2003 г. СПб., 2003. С. 68–70.

⁸ Красиков М.М. Дорога як філософема у народній культурі українців: лекція 4 з циклу лекцій «Філософія буття українського селянина» у «Новому Акрополі». Харків, 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Qc_m_jJpyX4

⁹ РІВ – Зап. М.М. Красиков 29.07.12 у с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Івана Васильовича Рокішчука, 1949 р. нар., місцевого. **Далі при повторному посиленні подаємо лише ініціали інформантів.**

¹⁰ СВІ – Зап. М.М. Красиков 22.07.12 у с. Красноїлля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Володимира Івановича Савчука, 1971 р. нар., місцевого.

¹¹ Див.: Красиков М.М. Імітативна магія у звичаєвості гуцулів

Мандрівника обов'язково перехресшують тричі, зазвичай це робить мати. У часи радянського атеїзму (чимало батьків було комуністами чи просто невіруючими) цю місію виконувала бабуса. Наприклад, коли мешканець с. Сварково на Сумщині Олександр Лисенко йшов в армію у 1969 році, його «бабуса, щоб ніхто не бачив, завела в чулан, де у неї були ікони, і щось пробубоніла»¹². Зазвичай кажуть у дорогу благословення, напутні слова, апелюючи найчастіше до Бога, наприклад: «Поможи, Боже, щасливо піти і вернутися!» – кажу в дорогу»¹³; «Най тебе Господь Бог благословить! – кажуть в дорогу»¹⁴. Популярними фактично скрізь є побажання: «Дай, Боже, час добрий!», «Господи, благослови!». Є й більш рідкісні: «Господи, пострічай!», «Господи Боже, щастя і пострічай!», «З Богом на биструю воду!» (сенси останнього вислову стане зрозумілим із ритуалу, про який йтиметься нижче). Звісно, в силі й загальновідомий звичай «посидіти на доріжку» – аби стан спокою у даний момент, за принципами ініціальної¹⁵ та імітативної магії, передався і кожній наступній хвилині мандрів.

Однак зупинимось на деяких **специфічних обрядодіях** під час проводів в армію.

У с. Криворівня на Верховинщині Івано-Франківської області «ставлять на верху дверей образ і рушник – щоб під ним пройшов»¹⁶. Прохід під певною святинею як знак Божого благословення відомий здавна у багатьох народів із часів архайки. У мусульман, зокрема у азербайджанців, батьки тримають Коран, а новобранець проходить

Верховинщини. Народна творчість та етнологія. 2013. № 6. С. 17–36.

¹² ЛОМ – Зап. М.М. Красиков 27.04.22 у м. Харкові від Олександра Миколайовича Лисенка, 1952 р. нар., освіта вища, нар. і жив до 1969 р. у с. Сварково Глухівського р-ну Сумської обл., з 1971 р. живе у Харкові.

¹³ СОС – Зап. М.М. Красиков 8.07.16 у смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Олени Семенівни Словак, 1944 р. нар., нар. і жила в Блажевському р-ні Чехії, з 1948 р. жила в с. Косівська Поляна Рахівського р-ну, з 1978 р. живе в смт Великий Бичків.

¹⁴ ВЕМ – Зап. М.М. Красиков 21.07.12 у с. Красник Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Євдокії Миколаївни Витошук, 1931 р. нар., без освіти, місцевої.

¹⁵ Див.: Красиков М.М. Принцип ініціальності у звичаєвості сучасних закарпатців (за матеріалами експедиції 2017 р. на Рахівщину). Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій: матеріали наук.-практ. конф. 22–23 червня 2018 р. Харків, 2018. С. 214–223. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewie9p6UiJb3AhWMvIsKHR9TB5wQFnoEAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.cultura.kh.ua%2Fimages%2Fdocuments%2Ftraditc%25D1%2596ina_kultura_2018.pdf&usg=AOvVaw2xjPhf9dYsXgkuUCZ2eDAT

¹⁶ РІВ

під ним і виходить із дому, потім вертається і знов проходить. Ритуал повторюється тричі. Не випадково ці дії відбуваються або на порозі або з перетинанням порогу. Адже поріг – межа двох світів: свого і чужого, людського і природного, освоєного та невідомого, і до сили Божого благословення додається благословення Роду, уособлення якого є не тільки батьки та інші родичі («і мертві, і живі»), а й сама Рідна Домівка, оскільки ритуал здійснюється фактично в ній, на її краєчку. Є вислів: «Вдома й стіни допомагають» – насправді вони, за ініціальним принципом, мають допомагати воїну скрізь, куди його закине доля. Тому «коли виходить призивник, *на порозі* (курсив наш – М.К.) випрошує прощення у батьків»¹⁷. У той же час, як слушно зазначає автор книги «Обряди переходу» А. ван Геннеп, порогові обрядодії в першу чергу є обрядами підготовки до з'єднання суб'єкта з новим мікросоціумом¹⁸.

Цікаво, що у деяких українських селах можна почути, що призовникові треба **виходити з хати спиною назад**, тобто обличчям до рідних, що залишаються вдома. У цьому є магічний імітативний момент: людина виходить, але ніби імітує входження в хату. На Коломийщині, за твердженням краєзнавиці Марії Дишук, це осмислюють інакше: «Коли відправляли вже до автобуса на військкомат, хлопцеві треба було йти спиною вперед, не повертаючись. Так люди вірили ще здавна, що смерть не стане перед обличчям хлопця»¹⁹.

У одній зі статей ми розповідали про музейний експонат, рушник, вишитий сестрою для брата у 1914 році, який, за родинними переказами, врятував солдата під час Першої світової війни²⁰. «На Буковині рушник з собою дають як оберіг – хоч вузьенька смужка вишита. У Криворівні [селі у Верховинському районі Івано-Франківської області – М.К.] рушник з собою не дають»²¹. Згадки про звичай давати новобранцю з собою вишитий рушничок фіксуються в різних регіонах, однак вони не надто частотні. У селі Воронків на Бори-

спільщині у 1950-ті роки «хрещена мати дарувала обов'язково хрестик і рушник. Їх призовник мав забрати з собою в армію»²². У 1968 р. у смт Комишня Миргородського р-ну Полтавської області Миколі Моху, який йшов в армію, пов'язали на праву руку вище ліктя невеликий вишитий рушник²³. У с. Просяному Нововодолазького району на Харківщині у першій половині 1960-х років мати перев'язувала новобранця рушником через плече, а наречена чіпляла йому вишиту хусточку, де були зображені квіти і поруч вишиті імена його і її²⁴. Зазвичай у центральних та східних районах України у 2-й половині ХХ ст. дівчата під час проводів прикріплювали новобранцеві до сорочки чи піджака або іноді пов'язували переважно на руку вишиті носовички чи хусточки на знак пам'яті про себе, перев'язували і через плече стрічками, а рідні перев'язували хусткою або рушником теж через плече, однак і хустка, і носовичок, і стрічка – семантичні аналоги рушника. А рушник є символом і навіть провісником дороги в прямому і переносному сенсі. Коли сниться рушник – підеш у далеку путь, за народним тлумаченням сновидінь. Вираз «на рушничок стати»²⁵ означає шлюб, бо реально в храмі молоді стають на рушник – і це символізує початок їхнього спільного життєвого шляху.

Рушники і хусточки є атрибутами як проводів до армії, так і інших родинних обрядів. На сватанні на знак згоди дівчина «подавала рушники», тобто перев'язувала через плече сватів, а молодому в'язала на руку вище ліктя хустинку; під час весільної церемонії староста («весільний батько») зовнішньо вирізнявся тим, що був перев'язаний через плече вишитим рушником; свідки на сучасному весіллі часто відрізняються від інших гостей спеціальними (переважно білими з кольоровим орнаментом) широкими стрічками (замінник рушника) через плече; рушник в'яжуть і досі на руку чоловікам, які несуть домовину (зокрема на Хар-

¹⁷ ПМІ – Зап. М.М. Красиков 28.07.12 у с. Бережниця Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Марії Іванівни Павлюк, 1936 р. нар., місцевої.

¹⁸ Геннеп А. ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / пер. с франц. Ю. В. Ивановой, Л. В. Покровской. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. С. 24.

¹⁹ Жидак Т. Як вряджали юнаків до армії на Коломийщині: традиції і звичаї. URL: <https://dzerkalo.media/news/yak-viryadjali-yunakiv-do-armii-na-kolomiyschyni-traditsii-i-zvychai>

²⁰ Красиков М. Українська чоловіча вишиванка як оберіг. Харків, 2022. URL: <https://www.cultura.kh.ua/uk/news/7155-vrjatuj-voyina--podaruj-vishivanku>

²¹ PIB

²² Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. Проводи в армію на Бориспільщині в ХХ столітті. Київ – Кам'янець-Подільський, 2020. С. 50

²³ ММІ – Зап. М.М. Красиков 27.04.22 у м. Харкові від Миколи Івановича Моху, 1948 р. нар., освіта вища, нар. і жив до 1958 р. у с. Бакумівка Комишнянського (пізніше – Миргородського) р-ну Полтавської обл., з 1958 по 1968 р. жив у смт Комишня Миргородського р-ну, з 1970 р. живе у Харкові.

²⁴ БСП – Зап. М.М. Красиков 10.07.22 у м. Харкові від Лідії Петрівни Болотнікової, 1948 р. нар., освіта сер. спец., нар. і жила до 1965 р. у с. Просяному Нововодолазького р-ну Харківської обл., з 1965 р. живе у Харкові.

²⁵ Див.: Красиков М.М. «На рушничок стати»: (про символіку деяких «обрядів переходу»). Традиція і культура: матеріали міжнар. наук. конф., 16–17 груд. 2005. Київ, 2005. Ч. 2. С. 20–21.

ківщині; він їм залишається як подарунок); відгомін звичаю перев'язування рушником – широка атласна стрічка (зазвичай червоного або блакитного чи синього, іноді фіолетового кольору) з написом «Випускник» чи «Випуск» (з вказівкою року), яку носять у день випуску чи «Останнього дзвоника» сучасні школярі; подібною стрічкою (з певним написом) перев'язують через плече переможців спортивних змагань, за радянських часів так часом перев'язували переможців соцзмагань, нагороджених «ударників праці» тощо. Додамо, що на Слобожанщині у першій половині ХХ ст., виряджаючи молоду запрошувати гостей на весілля, «мати перев'язувала дочку квітчастою хусткою через плече або на руку в'язала „здоровий платок“. Дружки теж були перев'язані хустками. Старшу дружку молода сама перев'язувала хусткою через праве плече»²⁶. У 1950-ті роки в центральних регіонах України було прийнято перев'язувати новобранця одним широким рушником через плече чи двома вузькими навхрест, про що свідчать тогочасні фото. Михайло Семеренко, який є публікатором низки таких світлин, твердить, що «рушники через плече символізують портупею – так тоді прикрашали призовників»²⁷. Однак, як ми вже зазначили, так само перев'язували і перев'язують людей в інших обрядах, і там ніяких асоціацій із портупеею, звісно, нема. Рушник – це дорога, і саме цим знаком маркується людина, яка або сама вирушає в нову путь або причетна до виряджання когось у новий життєвий шлях. А оскільки рушник це не просто семіотичний предмет, а й оберіг, то він має гарантувати *щасливу* путь. Коли ж перев'язували «хрестом», це, безумовно, осмислювалося ще й як християнський знак спасіння.

Варто згадати, що в українській обрядовості (зокрема весільній, поховальній, будівельній) **перев'язування людини якоюсь річчю часто виступає проявом вдячності**: тобто річ не дають у руки, а перев'язують нею, людина потім сама знімає подарунок. У с. Гнідин на Бориспільщині всі гості дарували невеликі суми новобранцеві, а «родня дарувала більші гроші, обов'язательно дарували хрещений і хрещена, а їх батьки рекрута

перев'язували якимись подарунками: хустками, рубашками, светрами та іншими речами. Як стали жити багатше, то всіх присутніх в'язали хустками: кого – шерстяними, кого ситцевими»²⁸. У с. Гора того ж району жінок, які готували їжу на проводи в армію, «обдаровували хустками, фартухами, рушниками»²⁹ – найвірогідніше, саме перев'язуючи подарунки через плече. У с. Іванків на тій же Бориспільщині, «запрошуючи куховарок, мати заготовляла для них фартухи, рушники, хустки, які вони вдягали. Певним чином, це була і та символічна плата за виконання їхньої роботи. Адже ці подарунки жінки забирали із собою»³⁰. Отже, **семантика ПОДЯКИ є й у маркуванні майбутнього воїнарушником чи його аналогами** – адже люди йому вдячні за те, що він захищатиме їхнє мирне життя.

М. Семеренко так прокоментував одне з фото: «1956 рік. Проводжають до армії запоріжця Василя Бібика. Тут бачимо також поширений варіант тодішнього звичаю – крім рушників, майбутнього солдата обдаровували хусточками і приколювали їх до сорочки шпильками»³¹. Ми також фіксували згадки про цей звичай на Слобожанщині і в деяких сусідніх регіонах України, причому інколи таких подарунків бувало 10-20, і наші інформанти казали, що новобранець у різнокольорових хусточках виглядав, «як новорічна ялинка» або як півник. Звісно, він із собою не забирав ці хусточки, а міг узяти лише хусточку, подаровану коханою, якщо така дівчина у нього була. Обряд прикрашання новобранця часто здійснювали виключно дівчата, як, наприклад, в с. Вишеньки Бориспільського району на Київщині: у день проводів «дівчата повинні прийти раніше, щоб убрать рекрута, поки зійдуться гості. Дівчина, якщо він її мав, мала принести красиву хустку чи і дві, бо треба було в'язать хлопця через плече навхрест. Приносили ленти іще дівчата і вибирали, котра лента була кращою. Потім в'язали ними хлопця, дівчата дарували носові вишиті платки, і все це прикріплювали йому на одяг»³². Однак у с. Гнідин того ж району «найперше в'язали його рідні – хустками»³³ (хустки бували «шерстяними з квітами яркими»³⁴, а дівчата вже потім в'язали хлопця стрічками і прикріплювали шпильками маленькі

²⁶ Муравський шлях – 97: матеріали комплекс. фольклор.-етногр. експедиції: (по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів [Харківської обл.]) / [авт.]-упоряд. : М.М. Красиков, В.М. Осадча, М.О. Семенова, Н.П. Олійник. Харків.: ХДІК, 1998. С. 99. URL: <https://issuu.com/aguona/docs/mursliakh1997>

²⁷ Семеренко М. Як запоріжців проводжали до армії 65 років тому – фото. URL: <http://iz.com.ua/zaporoje/yak-zaporizhtsiv-provodzhali-do-armiyi-foto>

²⁸ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 53.

²⁹ Там само. С. 70.

³⁰ Там само. С. 89.

³¹ Семеренко М. Як запоріжців проводжали до армії 65 років тому – фото.

³² Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 10.

³³ Там само. С. 52.

³⁴ Там само. С. 69.

хусточки до костюму. У сусідньому селі Рогозів «хрещена мати перев'язувала рушником, благословляючи цим хрещеника на вдалу службу»³⁵, а тоді вже дівчата чіпляли стрічки. У с. Іванків на тій же Бориспільщині перев'язування новобранця було прерогативою однієї людини: «Дівчина призивника перев'язувала його стрічкою, а якщо не було дівчини, то сестра чи сусідка (теж дівчина – М.К.). <...> Те, що якраз дівчина здійснює перев'язування стрічками, приколювання платочка на грудях тут вбачається певний символізм того, що якщо вона готувала вишитий платок і чіпляла на грудях юнака, такий подарунок покладав на неї певний обов'язок: якщо чіпляла платок, то повинна дочекатися хлопця з армії»³⁶. Символізм тут в іншому: сусідка могла не мати ніяких особливих почуттів до парубка і була вільна у влаштуванні свого особистого життя, однак у ритуалі вона символічно заміщувала кохану, тобто ту, яка чекатиме солдата, і це була важлива магічна ниточка, що «провокувала» його повернення.

Стрічок на «героеві дня» могло бути багато, а могло бути і лише дві: у с. Іванків у 1960-ті – 1970-ті роки перев'язували навхрест червоною і блакитною стрічками³⁷. У с. Рогозів того ж району стрічки були лише червоного кольору, а от кількість їх (як і хусточок) була показова: «Вважалося, що чим більше у призовника стрічок, тим він популярніший серед дівчат. Тому хлопці старалися домовитися з дівчатами, щоб їм якомога більше почепили стрічок»³⁸. Це був спосіб наостанок підняти свій престиж «мачо» серед друзів-однолітків. У селі Мурафа на Харківщині, «коли молода запрошувала на весілля, хрещена мати, тітки, рідня перев'язували її хустками. „Якщо молода перев'язана багатьма хустками, то казали, що це ж вона гарна, багата, бо є кому перев'язувати“»³⁹.

Хусточки у 1950-ті – 1970-ті роки були виключно саморобні: «Дівчата убирали рекрута білими вишитими платочками, а навколо платочків були саморобні мережки, зроблені крючком. Кожна дівчина старалась, щоб її платочок був самий краший»⁴⁰. Виготовлялися хусточки не спеціально для цього парубка, бо запрошення на «виряджання» гості отримували зазвичай за день до події, вишивали і оздоблювали їх заздалегідь, однак у виборі подарунка виявлялася міра симпатії дівчини до хлопця.

На ранок після святкування новобранець часто їхав «у простій одежі», без прикрас, однак далеко не скрізь. У с. Гнідин на Київщині він «їхав у призивний пункт у лентях, там по приїзду ленти, платочки, хустки знімали, і він їх роздавав всім на пам'ять»⁴¹. Але цікавішим був ритуал, про який нам розповідали на Слобожанщині та Полтавщині і який також був зафіксований у с. Любарці на Київщині: «До воєнкомата їхали або кіньми, або машиною, а раніше йшли пішки. Люди проводжали рекрута аж за село. Платочки, які були причеплені до його одягу, рекрут розкидав по дорозі, люди брали їх на гарну пам'ять і на легку службу рекруту...»⁴². Це теж імітативна магія: як легко летить тоненька хусточка, щоб так легко служилося хлопцеві. У с. Рогозів на Бориспільщині новобранець брав із собою в машину лише одну хустинку, і вона призначалася не для будь-кого: «...призовник викидав носовий платочок у вікно машини, коли виїжджав за село, щоб повернутися додому. Трохи пізніше платочок викидали, як тільки машина починала їхати, а кохана дівчина чи подруга піднімала його і зберігала, як символ кохання чи дружби»⁴³. В обох випадках описана дія знов має магічний імітативний меседж: як хусточка повертається назад – так і солдат повинен повернутися додому.

В українців є вираз «**гладити дорогу**» – сьогодні так кажуть родичі, які після від'їзду близької людини в далекий краї садяться за стіл і випивають трошки горілки, аби дорога мандрівникові була гладка й легенька. Часом, коли вже проводили хлопця в армію, рідні вертаються та знов сідають за стіл і «гладять дорогу» доти, доки новобранець не доїде до військомату. Тут теж є імітативна магія: як легко і гладенько йде чарочка, щоб так само без перешкод родич швиденько дістався до місця призначення. Однак раніше побутовув звичай «гладити дорогу» дещо наочніше: брали рушник і прасували.

Застілля з випивкою після від'їзду подорожнього часто називають в Україні також «**приливанням дороги**». І це відгомін ще одного дуже давнього ритуалу, відомого у багатьох народів, зокрема на Сході: «Як вода легко тече, аби дорога легка була – ллють за людиною, яка йде в дорогу»⁴⁴. Скільки ллють – не має значення. Це може бути і чашка, і відро.

⁴¹ Там само. С. 53.

⁴² Там само. С. 93.

⁴³ Там само. С. 91.

⁴⁴ ДАЮ – Зап. М.М. Краси́ков 3.07.16 у смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Юріївни Довганич, 1949 р. нар., освіта вища, нар. і мешкала до 1963 р. в с. Золотарево Хустського р-ну Закарпатської обл., з 1974 р. живе в смт Великий Бичків.

³⁵ Там само. С. 121.

³⁶ Там само. С. 81.

³⁷ Там само. С. 82.

³⁸ Там само. С. 121.

³⁹ Муравський шлях – 97. С. 100.

⁴⁰ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 91.

Утім, є звичай **«переливати дорогу»**, коли перед молодим і молодою чи перед новобранцем виливають цеберку води. Логіка тут та сама, але в семантиці цього звичаю домінує апотропеїчна функція, адже проточна вода – це в першу чергу потужний оберіг, і вона повинна змити всі негаразди, все лихе, що може загрожувати людині.

Існують різні варіанти цього звичаю: «Бачила, як коли йшли хлопці в армію, через дорогу перед ними сипали воду з відра»⁴⁵; «Коли тьотя Ляся проводжала сина Василя [новобранця – М.К.] вже на автобус, узяла відро з водою і з ковшика плеснула перед ним, а хрещений ухопив відро і все вилив: “Нам що, води шкода?”»⁴⁶. «Біля порогу бутилку водки б’є той, хто йде в армію, а на етикетці [перед розбиттям пляшки – М.К.] розписуються усі друзі»⁴⁷; «Як проводжають в армію, на ту годину всі виходять на дорогу і мечуть на машину [в якій увозять новобранця – М.К.] флешу»⁴⁸; «Хлопець, якого провожають в армію, випиває рюмку горілки і через плече розбиває пустий стакан, а друзі на дорозі або на порозі розбивають повну пляшку горілки, щоб йому хорошо велося – служилося. Як розбіють, кажуть: «Скоро вернешся!» Він йде і не обертається»⁴⁹.

Швидкість розбиття пляшки та розлиття горілки викликає асоціацію зі швидкістю повернення солдата – і важливо, що це відбувається на дорозі, адже саме ця дорога має привести хлопця додому. Звичай же не обертатися відомий і у весільній традиції (молодій не можна обертатися, коли вона йде до церкви, інакше повернеться до рідної домівки, тобто з часом розійдеться з чоловіком), і у лікувальній магії (не можна обертатися, коли несеш з криниці непочату воду, інакше вона не подіє), і у купальських повір’ях (людина, якій пощастило зірвати квітку папороті, не повинна обертатися, що б не чула за спиною, інакше квітка зникне) тощо. У ритуалі проводів до армії заборона обертатися назад пов’язана з тим, щоб не сполохнути удачу, щоб оте «Скоро вернешся!» не обернути на протилежне.

Також в деяких селах «б’ють горшки, миски на порозі, десь надворі, аби добре йому служи-

лося»⁵⁰. **Розбиття посуду** (згадаймо вираз «вони горшки побили» – посварилися, тобто кінець стосункам), характерне і для низки календарних звичаїв (наприклад, розбиття горщика з-під куті в останній день Різдвяних свят), і для родинної обрядовості (під час весілля), однак семантика цих дій не скрізь однакова і не зводиться до банального «на щастя» чи до означення фіналу. У випадку з проводами в армію, безумовно, є мотив жертвопринесення. Тут діє принцип «навіпаки» (дуже популярний у традиційній обрядовості): щось повинно розбитися, щоб хтось вцілів (залишився цілим); жертвуємо менш цінним (горщиком, склянкою, пляшкою з горілкою тощо), щоб зберегти цінніше.

Воду під час проводів новобранця могли не лити, а просто майбутній воїн мав її переступити: «А раніше брали повне відро води, ставили перед нього, аби переступив, і говорили: «Аби мені так служба йшла легко, як йде вода!» Сутка вона стояла в хаті, нею не користувалися, лише через 24 години користувалися»⁵¹. Цікаво, що тут нема наочної дії, однак потенційна здатність води розливатися робить достатнім переступання ємності з водою. Взагалі ж навмисне **переступання через апотропеї** широко практикується в народній культурі. Наприклад, «коли молоді йдуть на розписку, їм кладуть грань (розжарені вуглини – М.К.) під ноги, щоб усяка біда згоріла і не торкалася молодих»⁵²; коли корову вперше заводять до двору чи до хліва, господаря кладе перед нею щось з таких речей як фартух, рушник, самоткана доріжка, спідниця, пояс, коса, сокира, серп, ніж, замок; і коли корову виганяють навесні вперше на пашу, вона теж має переступити сокиру, косу чи щось інше гостре і залізне, щоб ніхто її не зурочив, пічну заслінку («щоб дом знала») тощо⁵³.

На Коломийщині, як і у деяких інших регіонах, пляшку з горілкою чи шампанським не розпивають і не розбивають, проводжаючи новобранця: «Друзі залишають на пляшці шампанського побажання або розписуються на ній і закопують її в сад. Після повернення солдата урочисто розкопують її і випивають»⁵⁴. У с. Іванків на Бори-

⁴⁵ ПМІ

⁴⁶ ЛАП – Зап. М.М. Красиков 27.04.22 у м. Харкові від Ангеліни Павлівни Лисенко, 1954 р. нар., освіта вища, нар. і жила у с. Ілліч Темрюкського р-ну Краснодарського краю (РФ), з 1971 р. живе у Харкові.

⁴⁷ СВІ

⁴⁸ МДГ – Зап. М.М. Красиков 24.07.12 у с. Яблуниця Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Дмитра Григоровича Михальчука, 1922 р. нар., без освіти, місцевого.

⁴⁹ ВСМ

⁵⁰ ПМІ

⁵¹ ВСМ

⁵² ЛАВ – Зап. М.М. Красиков 2.07.16 у смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Василівни Лукачук, 1941 р. нар., освіта сер. спец., місцевої.

⁵³ Красиков М.М. Жіночі таємні знання : купівля корови та догляд за нею. Народна культура українців : життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ, 2012. С. 273–292.

⁵⁴ Жидак Т. Як виряджали юнаків до армії на Коломийщині.

спільщині у 1960-ті – 1970-ті роки «друзі новобранця брали зі столу сулію з горілкою і передавали батьку, щоб той зберігав її, поки син не повернеться з армії, щоб потім разом урочисто її розпити»⁵⁵. Іноді пляшку могли навіть закопати в садку. Звичай цей локально фіксується й досі на теренах усього колишнього СРСР.

Проводи в армію недарма порівнюють із весіллям – і не тільки тому що, «як зачує село про проводи рекрута до армії, то збереться як на весілля, триста осіб могло гуляти до рання»⁵⁶. Недарма, коли заходить розмова про те, як проводжали в армію 50-60 років тому, селяни часто одразу кажуть: «Це як друга свадьба!» Мається на увазі масштаб події. Однак справа не в кількості учасників (бували і малолюдні зібрання з цих приводів). **Проводи на військову службу – рудимент обов'язкового в архаїчних суспільствах обряду ініціації, його першої, прелімінарної стадії, коли відбувається відокремлення ініціанта від колективу, в якому він виріс, відділення від звичного середовища.** Ініціація, як і весілля, – це класичний «обряд переходу», за термінологією Арнольда ван Геннепа, тобто в результаті людина має перейти з одного статусу в інший (з нижчого в вищий), зокрема після завершення обряду ініціації парубок повинен стати «справжнім чоловіком» (і зараз діди іноді кажуть: «Підеш в армію – там з тебе чоловіка зроблять!») і, до речі, має право одружуватися. Більше того, у 1940-ві – 1960-ті роки «вважалося, той, хто не служив, то не парубок. Дівчата неохоче з такими зустрічалися, бо це означало, що юнак хворий»⁵⁷. Справді, «раніше було соромно, якщо юнак не служив в армії»⁵⁸. Про це селяни розповідали скрізь, де нам довелося побувати.

Отже, цілком природня низка паралелей ритуалістики проводів до армії з весільним дійством у народній традиції. Наприклад, є звичай зв'язувати червоною стрічкою пару пляшок із вином чи горілкою, які стоять перед молодими під час застілля, а потім зберігати їх рік і відкрити під час святкування першої річниці подружнього життя. Ця символічна дія має сприяти єдності, нерозлучності нової родини. Нерозпита і схована пляшка під час проводів до армії – запорука повернення призовника «в цілості та збереженості», так само як в цілості і недоторканості перебуває пляшка в схованці. Тут знову діє принцип імітативної магії.

Перехід дороги комусь (наприклад, молодим на весіллі, небіжчику під час похорону) в народній культурі вважається негативним, однак це далеко не завжди маркується саме так.

Вороги, вороги,
не переходьте дороги!

Хай перейде родина,
щоб була щаслива година! –

співали на весіллі. Тобто в обрядовій ситуації перейти дорогу молодим (але з гарними намірами) не тільки можна, а й треба. Це стосується й проводів до армії: «Хтось з рідні (чоловік) переходить з повним відром дорогу»⁵⁹.

Мешканець села Красноїлля на Верховинщині Володимир Савчук згадував: «Коли я йшов в армію, дід-сусід набрав з криниці воду, перейшов мені дорогу і сказав: “Аби сей хлоп так собі назад вернув!” Я спокійно відбув армію»⁶⁰. Як ми знаємо, випадково зустріти людину, яка йде назустріч, з повним відром – на удачу, бо повні відра асоціюються з повнотою життєвих благ, а вода – символ здоров'я (згадаймо примовку-замовляння «Будь здоровий, як вода...»).

Мотив повернення – домінуючий в обрядовості проводів на армійську службу. Звісно, про це – всі материнські молитви: «Просила, коли син був в армії: “Боже, поверни всі людські діти і мого сина!”»⁶¹. (До речі, дуже правильне формулювання, яке відоме і в іудейській традиції: треба просити у Бога блага для всіх, а не виключно для себе!). На Полтавщині та Сумщині хтось із родичів іноді дає новобранцеві **монету** і наказує повернути після служби. Є цей звичай і на Київщині⁶². Монетка має стати для воїна своєрідним амулетом (бо дана з добрими намірами) і водночас буде ніби «притягувати» хлопця до рідної домівки, бо у нього є зобов'язання повернути чужу річ. Монетку в Україні дарували й як талісман: в Етнографічному музеї «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» зберігається монетка, подарована дівчиною парубку в середині ХХ століття зі словами «На удачу!» – з цим талісманом чоловік не розставався все життя.

Навіть в радянські часи, причому і в роки надто «войовничого атеїзму», українська мати не боялася давати новобранцеві в якості оберега **іконку**, хоча, звісно, її могли вилучити в перші ж дні. У с. Любарці на Київщині вона «давала сину в дорогу іконку Божої Матері і святого Георгія

⁵⁵ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 86–87.

⁵⁶ Жидак Т. Як виряджали юнаків до армії на Коломийщині.

⁵⁷ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 35.

⁵⁸ Там само. С. 120.

⁵⁹ РІВ

⁶⁰ СВІ

⁶¹ СОС

⁶² Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 93.

Побідоносця»⁶³. Без такої «подорожньої» іконки православні не вирушали в путь у минулі століття. У музеї «Слобожанські скарби» є така іконка XIX століття, де зображення майже стерлося від численних мандрів; можливо, цей оберіг супроводжував і солдата.

Побутовав у деяких українських селах і **звичай відстригати у новобранця трохи волосся та закладати його за ікону**. Наприклад, такий звичай був у XX столітті в с. Любарці на Київщині: «Інколи рекрута стригли дома, пізніше їх стригли в армії. Частину волосся рекрута зберігали в хаті за іконою. Це вважалося своєрідним оберегом, який захищав від смерті і надавав сили перемагати»⁶⁴. За принципом синекдохи («частина замість цілого»), людина нібито опинялася «у Бога за пазухою». У випадку з волоссям це парціальна магія у поєднанні з імітативною: якщо частинка солдата залишиться вдома, то і ціле (сам він) повернеться (буде тут).

У багатьох народів, зокрема й у слов'ян, потужним оберегом у дорогу вважається домашній **хліб**. Ми знаємо історію про те, як у 1941 році мати хлопця-українця з Донеччини, який йшов на війну, зашила в його сорочку папірець з молитвою «Живые помощи» і три сухарики з домашнього хліба – солдат пройшов усю війну і не був навіть поранений, прожив понад 90 років, і завжди при ньому був заповітний оберіг⁶⁵. У с. Любарці на Бориспільщині «гості, запрошені на виряджання, обов'язково приходили з хлібом, раніше приходили ще й з вишитим рушником. Даруючи рекруту хліб, бажали, щоб голоду не знав, доки службу буде нести»⁶⁶. Це теж прояв імітативної магії, на кшталт застілля на Різдво чи Новий рік – аби кожен наступний день нового періоду стіл був би таким же багатим. Хліби, принесені гостями (в інших селах на Київщині та в деяких сусідніх областях взагалі було прийнято приходити на будь-яку гостину зі своїм домашнім хлібом в якості подарунка), на Бориспільщині переважно віддавали господарям, а не «винуватцеві» свята, але коли хлопець вже виходив у путь, «мати кропила сина свяченою водою, давала буханець хліба»⁶⁷.

Ще за часів Другої світової війни було прийнято брати з собою в армію **в якості оберега**

грудочку рідної землі. Цей звичай увічнений у славетній картині харківського художника-фронтвика Адольфа Константинопольського «Рідна земля» (1957). Зберігався цей звичай де-не-де і в повоєнний час, наприклад, в с. Любарці: «Інколи з собою давали маленький мішечок з любарецькою землею»⁶⁸. Був такий звичай у 1950-ті – на початку 1960-х років і у с. Сварково на Сумщині⁶⁹. Звичай достатньо давній, про нього чимало згадок у українському фольклорі.

Є відома приповідка: «Вертача – невдача». Якщо ми вийшли з дому і щось забули, не завжди вертаємось, аби не трапилася якась неприємність. А якщо вертаємось, часом виконуємо (хто напівжартома, хто всерйоз, хто про всяк випадок) певні ритуальні дії, аби запобігти невдачі, наприклад, дивимось у дзеркало, а дехто ще й висовує язик. Тим не менше, у проводжальному ритуалі до армії у деяких селах Сумської, Полтавської, Вінницької, Івано-Франківської, Харківської областей, за нашими експедиційними даними, новобранця, який вийшов із речами з дому, інколи спеціально **тричі завертають** до хати, щоб він живий-здоровий повернувся додому. Зазвичай, коли він вийшов, його кличуть на ім'я – і він вертається. Ім'я – теж частинка людини (це дуже добре знали люди в архаїчну добу, і знищуючи накреслене ім'я ворога, були впевнені, що магічно завдали непоправної шкоди супостатові), отже, виголошуючи і ніби зберігаючи в хаті в перехідний (у прямому та переносному сенсі) сакральний момент ім'я рідної людини і повертаючи новобранця фізично (тричі закріплюючи найбажаніше, як і у згаданому на початку статті азербайджанському ритуалі), люди мають надію, що після служби воїн повернеться.

Рідкісне тлумачення потрібної вертачі призовника зафіксовано було в с. Вишеньки на Бориспільщині: «Коли новобранця виводили з двору, біля воріт на удачу розбивали пляшку і тричі кликали його, щоб він вертався. Це робили для того, щоб рекрут три рази повернувся додому: два рази у відпустку і один раз після закінчення служби»⁷⁰. Найвірогідніше, кликали його не просто по імені – заклик, ймовірно, звучав так: «Іване, вернись!» І це могло звучати вкрай буденно – в сенсі: вернись, забув якусь річ! Але водночас це було і сповнене сили магічне закликання: **ВЕРНИСЬ ЖИВИЙ!** У деяких випадках і батьки, дійшовши з сином до воріт, самі верталися додому, накреслюючи таку ж перспективу для своєї дитини: «Як виводять

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ КУІІ – Зап. М.М. Красиков 24.06.02 у м. Харкові від Інни Іванівни Кодінцевої-Удовенко, 1953 р. нар., освіта вища, нар. і жила у м. Шебекіно Белгородської обл. РФ, з 1970 р. живе у Харкові.

⁶⁶ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 91.

⁶⁷ Там само. С. 93.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ ЛОМ

⁷⁰ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 32.

його з хати, з двору, батько з матір'ю до воріт дійшли, бутылка в руках – розбивають бутылку, вертаються назад – щоб він вернувся. Гукали три рази. Раз гукнули, щоб він вернувся додому. Він вертався. Тоді ще раз: він уже йшов, попрощався – і ще раз вертався»⁷¹.

Важливою складовою проводів в армію протягом минулих століть в Україні були спеціальні **пісні**, які співав переважно жіночий гурт (навіть такі, де за текстом – пряма мова новобранця, наприклад, «Последній нонешній деньочок гуляю з вами я, друзья...»). Значна частина таких пісень відносилася до так званих «рекрутських». Вони свого часу були зафіксовані і видані фольклористами⁷², у 1990-ті – 2010-ті роки нам деякі з них також доводилося чути в експедиціях по Харківщині, Сумщині, Полтавщині, Дніпропетровщині, Донеччині, Луганщині. Кілька цікавих зразків пісень, які співалися на проводах в армію, є на ютубі. Варто подивитися і послухати запис відео від 28 вересня 2017 р., зроблений на фестивалі «Етносвіт», – виступ фольклорного гурту «Браничанка» з села Браниця Бобровицького району Чернігівської області⁷³. Переважно жіночий колектив літніх людей співає пісні «Коли б калина не цвіла...», «Калина-малина не сладка, не горька...», «Последній сьодняшний деньочок...», «Прощай, Браниця, здравствуй, Кавказ!». Найцікавіша остання – місцева пісня, складена, вочевидь, в першій половині або в середині XIX століття, коли Росія активно підкорювала Кавказ силами рекрутів, зокрема й з України. У пісні є такі слова:

Прощай, дівчина, бо я вже йду,
Благословила мати в армію.
Благословила, ще ключ дала,
Щоби зла куля не зайняла.

У цьому фрагменті варті уваги два аспекти. Йдеться про **благословення саме матері**, хоча, здавалось би, за логікою речей, в армію благословляти повинен батько. Тим не менше, і в інших фольклорних текстах, і в етнографічних описах проводів до армії, і на картинах українських художників XIX – початку XX ст., коли вони змальовують проводи на Січ, ми зустрічаємо, наче рудимент матріархату, саме материнське благословення. В Україні здавна материнський прокльон

(взагалі-то більшість інформантів переконані, що матері ні в якому разі не можна проклинати своїх дітей!) і материнське благословення вважаються найсильнішими, як і мамина молитва. І в цьому яскраво знаходить прояв статус жінки в українському традиційному суспільстві, висока повага до Матері. Недарма у широко відомій пісні співається: «Виряджала *мати* (курсив наш – М.К.) сина у солдати...». Закономірно, що Валентина Стрілько-Тютюн, найкраща дослідниця даної теми, назвала свою книгу про проводи в армію на Бориспільщині у XX столітті фрагментом цього рядка – «Виряджала мати сина». Утім, батько, звісно, також благословляв сина, однак роль його в ритуалі була меншою: «Мати давала сину в дорогу хрестика, перед виходом із хати благословляла разом з батьком іконами, казали: “Хай тебе на службі Бог береже”»⁷⁴. Лише зрідка, судячи зі спогадів, спостерігалася певна паритетність батьків: «Було інколи, що батьки благословляли на службу запаленою свічкою і три рази проводили нею проти сонця над головою сина та примовляли: “Господи, благослови, збережи і помилуй раба Божого (ім'я рекрута)”»⁷⁵. Звісно, свічку може тримати лише одна людина, тобто дану акцію здійснював один із батьків – а хто саме, ймовірно, в кожній родині вирішувалося по-різному. Проте, скоріш за все, частіше це робила мати, бо інформанти постійно наголошують: «На призовний пункт їхали рано-вранці, мати вдома тричі перехрещувала сина, благословляючи його на службу»⁷⁶.

Зазначимо, що мати в пісні дає синові ще й **амулет – ключ**, який повинен магічно захистити його від куль. Ключ і замок – надзвичайно потужні обереги, які здавна використовуються багатьма народами, зокрема й слов'янами, про що у нас є спеціальна розвідка⁷⁷. Ці апотропеї можуть фігурувати і разом, і поодиночі, і суто у словесних формулах (наприклад, у замовляннях), і в акціональному плані – як фізичні речі. Однак навіть згадки про ключ або замок у багатьох контекстах достатньо, щоб з'явилася семантика ЗАМИКАННЯ чогось. У даному випадку ключ наче замикає тіло у невидиму оболонку, яку не може «зайняти» жодна «зла куля».

Гурт «Браничанка» продемонстрував під час свого виступу і те, як дівчина перев'язує новобранця – не рушниками, а відносно вузькими різ-

⁷¹ Там само.

⁷² Рекрутські та солдатські пісні / АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; упоряд. А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк; голова редкол. О. І. Дей. Київ: Наукова думка, 1974. 623 с.: іл., ноти. (Українська народна творчість. Т. 13)

⁷³ Гурт «Браничанка» – пісні на проводах в армію. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dCCS0uvIknY>

⁷⁴ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 69.

⁷⁵ Там само. С. 93.

⁷⁶ Там само. С. 125.

⁷⁷ Красиков М.М. Замок и ключ в традиционной и современной народной культуре украинцев. От конгресса к конгрессу: материалы Второго Всероссийского конгресса фольклористов: сб. докл. Т. 2. М., 2011. С. 229–247.

нокольоровими стрічками (які використовуються для дівочого вінка) хрест-навхрест. На вишиванці героя події ми бачимо трохи вище серця великого розміру **червону квітку**, зроблену, можливо, також зі стрічки. Це відтворення місцевої традиції проводів на військову службу. На численних світлинах у книзі В. Стрілько-Тютюн ми також бачимо як на фото 1950-х, так і 1990-х років прикріплену до одягу новобранця доволі велику квітку з матерії (теж перегук із весільною традицією, тим більше, що іноді пришивалася ще одна квітка – на капелюх), однак неодмінно на тлі розгорнутої хусточки⁷⁸. Іноді це єдина прикраса (особливо на фото 1970-х – 1990-х років), а частіше (на світлинах кінця 1930-х – 1950-х років) ми бачимо **призовника, перев'язаного стрічками, хустками і з прикріпленими у вигляді трикутничків хусточками**. У с. Алексєєвка Білогірського р-ну АР Крим у 1975 р. на проводах в армію хлопця прикрашали живою гвоздиком, обов'язково робили фото новобранця «в усій красі», пізніше відправляли світлина в армію, і вона згодом, в кінці служби, потрапляла до дембельського альбому⁷⁹.

Квітку, за традицією, робив не будь-хто. У с. Вороньків на Бориспільщині «після першого столу, коли гості виходили потанцювати, призовник з'являвся перед людьми з “квіткою”. Вона виготовлялася з червоної стрічки, була велика і пишна. Її чіпляли до носової хустинки, оздобленої мереживом обов'язково ручної роботи. Робила цю “квітку” зазвичай дівчина, з якою цей юнак зустрічався. І готувала вона її наперед. Якщо про зустрічі мало хто знав (тоді закохані приховували від посторонніх очей свої стосунки), то всім було цікаво, хто ж почепив “квітку”. Було й так, що дівчина, соромлячись показуватись перед гостями, таємно чіпляла символ любові і йшла додому, так і не сідаючи за стіл. Дівчата тоді (наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років – М.К.) були дуже скромні (це підкреслюють і наші інформанти 1930-х років народження – М.К.). Якщо ж коханої дівчини у парубка не було, “квітку” робила сестра або просто однокласниця. Та хлопці перед армією старались все ж таки зав'язати стосунки – і для того, щоб було кому почепити “квітку”, і для того, щоб хтось писав листи в армію»⁸⁰. Вранці другого дня, «сідаючи в машину, призовник віддавав “квітку” своїй дівчині. Вона мала зберігати

цей символ до закінчення служби. Це була своєрідна клятва в любові. Якщо ж дівчини не було, “квітку” забирала мати і зберігала її»⁸¹. Квітку можна розглядати й як своєрідну «заставу», яку потім необхідно повернути власнику: «Якщо дівчина не виходила заміж за іншого, поки хлопець служив в армії, після служби вона повертала квітку тому, кого чекала»⁸².

«Мода» на квітку у різних селах проіснувала різний термін. Наприклад, у с. Іванків у 1950-ті роки хлопцям чіпляли виключно стрічки і хусточки, а вже у 1960-ті – 1970-ті роки «замість платочків і стрічок навхрест дівчина збирала стрічку у вигляді квітки і, прикріплюючи до платочка, також вішала на груди»⁸³. У с. Любарці того ж району «у сімдесятих роках закріпилася за новобранцями тільки “квітка”»⁸⁴.

Технологія виготовлення квітки мала кілька варіантів, але переважно була така: «Шилася ця квітка з червоної стрічки (збиралася на нитку пишною трояндою), потім пришивалася на мереживний платочок, зроблений власноруч, краї якого оздоблювалися призібраним мереживом (у 1980-х роках). А раніше (1965 – 1970 роки) квітка пришивалася на звичайний платочок, а ще раніше чіпляли тільки платочок»⁸⁵; «Квітка робилася із носової хустини та зібраної стрічки по одному краю. Стрічка, зібрана по одному краю ниткою, на хустинці прикріплювалась посередині. Колір стрічки завжди був червоний»⁸⁶. Зрозуміло, що червоний колір тут осмислюється як символ кохання, однак одночасно це і символ вогню, найпоширеніший в аполотропній орнаментиці та атрибутиці українців і багатьох народів, отже квітка виконувала й оберегову функцію.

Утім, учасники обряду розглядали квітку саме як знак кохання, коли її робила не рідня і не випадкова сусідка. Більше того – це був шанс для дівчини символічно і без слів освідчитися в коханні (а в ті часи вважалося, що тільки хлопець може висловлювати свої почуття до особи протилежної статі, хоча в старій українській традиції практикувалося й сватання дівчини до парубка). Як згадують мешканці с. Рогозів на Київщині, «виникали навіть сварки при вішанні квіток, бо було й таке, що хлопець домовлявся з однією дівчиною про квітку, а інша шила її сама, а потім привселюдно вішала її призовнику, показуючи цим всім

⁷⁸ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина.

⁷⁹ ПЖМ – Зап. М.М. Красиков 24.04.22 у м. Харкові від Жанни Миколаївни Павлової, 1964 р. нар., освіта вища, нар. у м. Новоросійську, з 1965 р. жила у м. Миколаєві, з 1984 р. живе у Харкові.

⁸⁰ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 38.

⁸¹ Там само. С. 51.

⁸² Там само. С. 69.

⁸³ Там само. С. 82.

⁸⁴ Там само. С. 112.

⁸⁵ Там само. С. 121.

⁸⁶ Там само. С. 112.

родичам, що саме вона є тою єдиною, яка буде чекати свого коханого з армії. Але у майбутнього солдата мала бути на грудях тільки одна квітка»⁸⁷.

Застілля під час проводів мало свою ритуалістику, і багато в чому воно повторювало весілля, що постійно відзначають всі інформанти. Навіть сама *формула запросин* на нього іноді, як у с. Вишеньки на Бориспільщині, була майже тождествна тій, яку виголошував молодий, коли зі старшим боярином запрошував на весілля, або проголошувала молода, коли ходила по селу зі старшою друшкою і запрошувала гостей: новобранець «брав з собою товариша, і вони йшли пригласити на проводи. <...> Заходили до хати, і рекрут говорив: «Просьте батько й мати, і я прошу, приходьте завтра проводити мене в армію»⁸⁸. Порівняймо з формулами запросин на весілля: «Просили тато і мама і я прошу, приходьте до нас на весілля», «Просили мама і тато і я прошу – до соли, до короваю, приходьте до мене на свадьбу», «Здрастуйте, з суботою будьте здорові! Кликали тато і мама і я прошу – до столу, до хліба, до короваю, приходьте на весілля!»⁸⁹. У с. Рогозів у цьому ж районі запросини ще більше нагадували передвесільний обряд: «...майбутній солдат з другом (називався старший дружок) запрошував родичів, друзів і сусідів. Якщо була можливість, то їздили запрошувати на конях з баяном чи гармошкою, з піснями, веселощами»⁹⁰. В українському селі Ілліч (кол. Кордон) на Кубані у 1960-ті роки на проводи в армію теж запрошував призовник із товаришем⁹¹. У сумському селі Сварково у цей же період своїх родичів, друзів, сусідів запрошували батьки, а їх син запрошував своїх друзів⁹². Траплялося, що гостей запрошували двічі: окремо – батьки, окремо – хлопець. Наприклад, у с. Пильна на Харківщині у 1974 р. двох молодих вчителюк батьки новобранця запрошували такими характерними словами: «Приходьте, приходьте, бо це у нас таке свято, таке свято!»⁹³. І сам призовник прийшов у школу й запросив так: «Приходьте, мене будуть брати!»⁹⁴. Жіночок тоді вразили і сприйняття проводів в армію не як сумної чи тривожної події, а саме як СВЯТА, і ця старовинна термінологія парубка – від російського виразу «забрить в

солдаты». А в смт Комишня на Миргородщині у 1968 р. гостей запрошували виключно батьки новобранця⁹⁵.

Святкування проводів зазвичай на подвір'ї, на випадок негоди робили «шалаш» або «балаган» (як називали споруду з дошок, накриту брезентом, у с. Вороньків на Київщині). У 1970-х роках «його прикрашали майже так, як на весілля, вішали килими, чіпляли гілочки хвої, паперові квіти, різнокольорові кульки. Писали плакати з побажаннями щасливої служби та швидкого повернення додому. Це робили зазвичай дівчата – однокласниці або сусідки»⁹⁶. І «на столі під час святкування страви були такі, як і на весіллі»⁹⁷.

Інформанти, розповідаючи про проводи до армії, мимоволі повсякчас порівнюють їх із весіллям. Зокрема звертають увагу на те, що «хлопцю готували почесне місце за столом, посередині, як і молодому подружжю на весіллі»⁹⁸. А часом, «як у хлопця була дівчина, її садили рядом біля нього»⁹⁹. У с. Пильна на Харківщині у 1974 р., як згадує Ніна Холод, на проводах в армію «біля парня обов'язково саджали дівчину, яка його проводжає, це класика жанру. А потім їх відправляли вирішувати свої питання – давали ключі і дозволяли ночувати в якомусь домі. Для мене це був шок»¹⁰⁰.

Як на весіллі у багатьох селах України було прийнято, щоб молоді сиділи за столом не на голій лаві, а обов'язково *на кожусі*, аби багаті були, так само під час застілля з нагоди виїзду на військову службу юнак сидів у центрі столу на кожусі – «вважали, що служба тоді буде щаслива»¹⁰¹. «Місце, де сидітиме рекрут, прикрашають особливо, прибивають ззаді ковчор, інколи підстиляють на лавку кожух, щоб гарно служилось»¹⁰². «Застеляли кожухом, вовною доверху»¹⁰³, бо це був універсальний символ благополуччя. На кожух вовною догори садовили дитину, коли їй виповнювався рік і відбувався обряд пострижин; у вивернутому кожусі мати виходила обсіпати молодих зерном, монетками, цукерками, шишечками хмелю, лісовими горішками; при будівництві хати, перш ніж підняти сволок, його обмотували кожухом (щоб вона була тепла) тощо.

Ритуал обдаровування призовника присут-

⁸⁷ Там само. С. 121.

⁸⁸ Там само. С. 10.

⁸⁹ Муравський шлях – 97. С. 99–100.

⁹⁰ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 120.

⁹¹ ЛАП

⁹² ЛОМ

⁹³ ХНІ – Зап. М.М. Красиков 30.04.22 у м. Харкові від Ніни Іванівни Холод, 1951 р. нар., освіта вища, місцевої.

⁹⁴ ХНІ

⁹⁵ ММІ

⁹⁶ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 35.

⁹⁷ Там само. С. 82.

⁹⁸ Там само. С. 120.

⁹⁹ Там само. С. 52.

¹⁰⁰ ХНІ

¹⁰¹ Там само. С. 38.

¹⁰² Там само. С. 52.

¹⁰³ Там само. С. 91.

німи був обов'язковою частиною застілля: на Київщині «відбувався обряд дарування. Дарували хто що міг грошима, говорили якісь побажання рекруту на службу да благополучне повернення з неї»¹⁰⁴. І це теж надто нагадувало весільну обрядодію: «За третім столом починалася “даровизна”. Призовник брав тарілку, на неї ставили чотири чарки, в які його товариш наливав горілку, і так підходили до кожного з гостей. Запрошені брали чарку, а на тарілку клали гроші, бажаючи легкої служби, мирного неба і т.д. Дівчата і хлопці дарували зазвичай по одному карбованцю, а родичі значно більші суми»¹⁰⁵. На тарілку чи тацю клали гроші під час солдатських проводів й на Полтавщині¹⁰⁶ та на Харківщині. У 2000-ні роки на весіллі в смт Космач Косівського району Івано-Франківської області кожен гість, приходячи на свято, вітав молодих і опускав гроші у трилітрову банку, яка стояла недалеко на столику. Такий звичай побутує й сьогодні на весіллях у різних куточках України, зокрема на Слобожанщині. У 1970-х – 1980-х роках на солдатських проводах у деяких київських селах був схожий ритуал: «Новобранець обходив кожного гостя, подаючи наповнену товаришем чарку горілки. Йому бажали гарної служби, хорошої дороги. Дарування в більшості відбувалося за другим столом. Гроші збирали у трьохлітрову банку, яку ставили на стіл перед запрошеним. Випиваючи чарку, кожен клав гроші у банку»¹⁰⁷. Зауважимо, що в українській народній традиції є заборона передавати гроші з рук до рук (навіть при купівлі-продажу), щоб не передати разом із ними свою долю (щастя, удачу), тому їх треба на щось чи у щось покласти, а не давати у руки; можна, наприклад, сунути у кишеню «винуватцю» події. Утім, багато людей сьогодні нехтують цим табу. І у 1960-ті – 1970-ті роки в україномовних кубанських селах та на Харківщині на проводах в армію часто давали гроші просто в руки»¹⁰⁸.

У с. Гнідин на Бориспільщині «дарування» за столом відбувалося з усталеними примовками: «У стограмові гранчасті стакани наливали горілку, підносили кожному, припрошували: “Випийте до дна, щоб була думка одна”. Гості говорили: “Дай, Боже, на службі тоже”, “Щоб тобі служба легко пішла, як мені ця горілка”, “За майбутню відпустку, щасливе повернення” та інші побажання. Піс-

ля цього випивали чарку, клали гроші на тарілку. Помню, що дарували по троячці. Рекрут оставляв всі гроші батькам, не забірав їх на службу»¹⁰⁹. «Новобранцю дарували гроші, хто скільки міг (3, 5, 10 карбованців). Цей ритуал дарування відбувався за столом»¹¹⁰. Однак іноді гості дарували гроші ще до застілля: «Як правило, запрошені на вирядження люди старшого віку приходили з хлібом, який віддавали батькам, а новобранцю дарували гроші на дорогу. Даруючи гроші, бажали доброї та легкої служби, дослужитися до певних військових звань і т. ін.»¹¹¹. Обдаровування взагалі могло відбуватися навіть не на подвір'ї призовника, а на сільській вулиці. Г.П. Столярова згадує: «У 1954 році я жила на околиці містечка Ровеньки на Луганщині, на вулиці Гремуча балка (вона йшла понад балкою), де стояло десь 20 будиночків. І пам'ятаю, з крайньої хатки вийшов Юра, якого призывали в армію (його ніхто не супроводжував), і пішов у центр, де його чекала машина, щоб їхати у військкомат. А біля кожного двору вийшли сусіди. Він підходив, вітався, кланявся, казав: “Побажайте мені щастя-долі!” Йому бажали і дарували більше гроші, а то й речі – носки, майку, цукерки, булочки (самі пекли), коржики кругленькі невеличкі, розсипчасті, хрустящі (буде лежать до року і навіть не засохне). І коли дійшов до кінця вулиці, там стояли родичі, і він пішов з ними»¹¹². Однак не в усіх селах було прийнято обдаровувати новобранця; наприклад, у с. Пильна на Харківщині у 1974 р. гості приходили на святкування без подарунків»¹¹³.

Безумовно, запозиченим із весільного ритуалу був зафіксований у с. Іванків на Бориспільщині **обряд сипання зерна перед призовником** на другий день, коли він виходив з двору їхати на збірний пункт: «Попереду новобранця, із наближених, сипали зерно на щасливу службу і гарне здоров'я»¹¹⁴.

Наїдки та напої у 1950-ті – 1990-ті роки на проводах в армію і на весіллі взагалі майже нічим не відрізнялися, та й кількість витрачених грошей і заготовлених продуктів була однаковою. І до обох подій батьки готувалися заздалегідь. Відгодовували поросю¹¹⁵ або «кабана, курей та іншу

¹⁰⁴ Там само. С. 32.

¹⁰⁵ Там само. С. 50.

¹⁰⁶ ММІ

¹⁰⁷ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 89.

¹⁰⁸ ЛАП

¹⁰⁹ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 53.

¹¹⁰ Там само. С. 70.

¹¹¹ Там само. С. 81.

¹¹² СГП – Зап. М.М. Красиков 25.04.22 у м. Харкові від Ганни Петрівни Столярової, 1937 р. нар., освіта вища, нар. і жила у м. Ровеньки Луганської обл., з вересня 1954 р. живе у Харкові.

¹¹³ ХНІ

¹¹⁴ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 82.

¹¹⁵ Там само. С. 35.

живність, інколи індиків»¹¹⁶, «багато самогонки виготовляли, десь близько 300 літрів»¹¹⁷. У с. Пильна на Харківщині так лаконічно говорили у 1974-му році про виряджання сина на військову службу: «Зарізали поросю і провели в армію»¹¹⁸. Часто зверталися до правління колгоспу чи радгоспу, писали заяву, і могли безкоштовно отримати м'ясо, овочі, молочні продукти – казали: «виписав колгосп»¹¹⁹. Сільська влада виділяла й машину, щоб відвезти хлопців на призовний пункт.

На столі зазвичай були «пиріжки з кашею, квасолею, капуста, риба, м'ясні страви, запечена картопля, холодець, вінегрет, фруктовий кисіль і ін.»¹²⁰. Щодо киселя, він подається й досі на усіх застіллях у центральних та східних районах України, і його називають «виганяйло», бо гості знають: якщо подали кисіль, вже треба розходитись. У 1960-ті роки «варили й капусту, й холодець, робили голубці, катлети, ковбасу, налисники, салати всякі»¹²¹. У 1970-ті – 80-ті роки на сільських проводах вже переважали магазинні продукти, хоча були й домашні страви: «ковбаса, сир, шпроти, тушкована картопля, голубці, оселедці, риба смажена, салати, холодець, млинці з фаршем, буженина і ін.»¹²². «На стіл накривали такі ж страви, як і на весілля. Найперше – це варена за особливим рецептом капуста. Варити її запрошували авторитетну в селі жінку-“кухарку”. Вона ж керувала і приготуванням інших страв. Крім неї, готували ще жінки. Їх могло бути і біля десяти, залежно від кількості гостей, які були запрошені»¹²³. До речі, це була звичайна **толока**, безкоштовна сусідська взаємодопомога, і кухарок обдаровували лише символічно.

У 50-ті – 60-ті роки на сільських проводах пили майже виключно самогон, хоч бували й домашні вина та наливки, зрідка медовуха, а пізніше почали з'являтися на столах і магазинні спиртні напої як «більш престижні», а також улюблене дітьми та жінками «сітро». З випиванням теж були пов'язані певні повір'я, особливо в обряді «даровизни», коли гостю персонально наливали чарочку: «Присутні слідкували, щоб чарка була допита повністю, вбачаючи в цьому успішну, легку і без сліз службу»¹²⁴. І сьогодні на будь-яких застіллях в Україні господарі можуть жартома чи

напівжартома припрошувати гостя допити вино чи горілку: «Не залишай на сльози!» Або: «Ти що, мені на сльози залишаєш?» Вважається, за законом сімільної магії, що недопите спиртне «викликає» у недалекому майбутньому сльози господарям. Тому «правильні» гості, зокрема на проводах в армію чи на весіллі, проковтнувши горілку, коньяк чи вино, стряхують склянку (іноді тричі), трохи відводять руку назад, – щоб не залишилося нічого «на сльози» гостинним господарям.

Музиканти на проводах в армію у 1950-ті – 60-ті були ті ж самі, що й на весіллі, і грали вони майже ту саму музику. На Київщині «танцювали під гармошку, бубон чи баян гопака, польку, краков'як та інші народні танці»¹²⁵. Без гармошки у ці роки не обходилися як проводи, так і весілля й у слобожанських селах.

Більшість із описаних традицій залишилася у минулому. «Зараз, як кого призвали, ніхто в селі і не знає»¹²⁶. Однак деякі прикмети, повір'я й обрядодії не пішли у небуття, бо є ще люди. які довіряють досвіду предків.

Подальше дослідження даної теми вбачається нам у пошуку паралелей проводів в армію у сусідніх народів, у першу чергу слов'янських (а такі факти нам відомі), причому моменти як схожості, так і розбіжності однаково цікаві і важливі для розуміння речей, які можна назвати архетипними, і того, що є одним із проявів ментальності нації. Зважаючи на обмежений обсяг статті, частина наших записів залишається не використаною, і маємо надію у майбутній публікації залучити і цей матеріал до аналізу.

На жаль, людство не навчилося жити без воєн. Тому і проводи в армію, і проводи на війну залишаються актуальними. Українцям же варто взяти до уваги власні традиції, в яких є і логіка, і сенс, і добра магія, і велике почуття любові до рідної людини – захисника Вітчизни.

¹¹⁶ Там само. С. 52.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ ХНІ

¹¹⁹ ХНІ

¹²⁰ Стрілько-Тютюн В. Виряджала мати сина. С. 81.

¹²¹ Там само. С. 91.

¹²² Там само. С. 10.

¹²³ Там само. С. 38.

¹²⁴ Там само. С. 89.

¹²⁵ Там само. С. 70.

¹²⁶ Там само. С. 52.

References

Spy`sok informantiv

BSP – Zap. M.M. Krasny`kov 10.07.22 um. XarkovividLidiyiPetrivny` Bolotnikovoyi, 1948 r. nar., osvitaser. specz., nar. izhy`lado 1965 r. us. ProsyonomuNovovodolaz` kogor-nuXarkivs` koyiobl., z 1965 r. zhy`ve uXarkovi.

VYeM – Zap. M.M. Krasny`kov 21.07.12 us. Krasny`kVerxovy`ns` kogor-nuIvano-Frankivs` koyiobl. vidYevdokiMy`kolayivny` Vy`toshhuk, 1931 r. nar., bezosvity`, miscevoyi.

DAYu – Zap. M.M. Krasny`kov 3.07.16 usmtVely`ky`jBy`chkivRaxivs`kogor-nuZakarpats`koyiobl. vidAnny`Yuriyivny`Dovgany`ch, 1949 r. nar., osvityav`shha, nar. imeshkalado 1963 r. vs. ZolotarevoXusts`kogor-nuZakarpats`koyiobl., z 1974 r. zhy`vevsmtVely`ky`jBy`chkiv.

KUII – Zap. M.M. Krasny`kov 24.06.02 um. XarkovividInny`Ivanivny`Kodincevoyi-Udovenko, 1953 r. nar., osvityav`shha, nar. izhy`laum. ShebekinoByelgorods`koyiobl. RF, z 1970 r. zhy`ve uXarkovi.

LAV – Zap. M.M. Krasny`kov 2.07.16 u smtVely`ky`jBy`chkivRaxivs`kogo r-nuZakarpats`koyiobl. vidAnny`Vasy`livny`Lukachuk, 1941 r. nar., osvitaser. specz., miscevoyi.

LAP – Zap. M.M. Krasny`kov 27.04.22 u m. XarkovividAngeliny`Pavlivny`Ly`senko, 1954 r. nar., osvityav`shha, nar. i zhy`la u s. IllichTemryuks`kogo r-nuKrasnodars`kogokrayu (RF), z 1971 r. zhy`ve uXarkovi.

LOM – Zap. M.M. Krasny`kov 27.04.22 u m. XarkovividOleksandraMy`kolajovy`chaLy`senka, 1952 r. nar., osvityav`shha, nar. i zhy`vdo 1969 r. u s. SvarkovoGluxivs`kogo r-nuSums`koyiobl., z 1971 r. zhy`ve uXarkovi.

MDG – Zap. M.M. Krasny`kov 24.07.12 u s. Yabluny`cyaVerxovy`ns`kogo r-nuIvano-Frankivs`koyiobl. vidDmy`traGry`gorovy`chaMy`xal`chuka, 1922 r. nar., bezosvity`, miscevogo.

MMI – Zap. M.M. Krasny`kov 27.04.22 u m. XarkovividMy`koly`Ivanovy`chaMoxa, 1948 r. nar., osvityav`shha, nar. i zhy`vdo 1958 r. u s. BakumivkaKomy`shnyans`kogo (piznishe — My`rgorods`kogo) r-nuPoltavs`koyiobl., z 1958 po 1968 r. zhy`v u smtKomy`shnyaMy`rgorods`kogo r-nu, z 1970 r. zhy`ve uXarkovi.

PZhM – Zap. M.M. Krasny`kov 24.04.22 u m. XarkovividZhanny`My`kolayivny`Pavlovoyi, 1964 r. nar., osvityav`shha, nar. u m. Novorosij`s`ku, z 1965 r. zhy`la u m. My`kolayevi, z 1984 r. zhy`ve uXarkovi.

PMI – Zap. M.M. Krasny`kov 28.07.12 u s. Berezhny`cyaVerxovy`ns`kogo r-nuIvano-Frankivs`koyiobl. vidMari-yiIvanivny`Pavlyuk, 1936 r. nar., miscevoyi.

RIV – Zap. M.M. Krasny`kov 29.07.12 u s. Kry`vorivnyaVerxovy`ns`kogo r-nuIvano-Frankivs`koyiobl. vidIvanaV-asy`l`ovy`chaRokishhuka, 1949 r. nar., miscevogo.

SVI – Zap. M.M. Krasny`kov 22.07.12 u s. KrasnoyillyaVerxovy`ns`kogo r-nuIvano-Frankivs`koyiobl. vidVolo-dy`my`raIvanovy`chaSavchuka, 1971 r. nar., miscevogo.

SGP – Zap. M.M. Krasny`kov 25.04.22 u m. XarkovividGanny`Petrivny`Stolyarovoyi, 1937 r. nar., osvityav`shha, nar. i zhy`la u m. Roven`ky`Lugans`koyiobl., z veresnya 1954 r. zhy`ve uXarkovi.

SOS – Zap. M.M. Krasny`kov 8.07.16 u smtVely`ky`jBy`chkivRaxivs`kogo r-nuZakarpats`koyiobl. vidOleny`Se-menivny`Slovak, 1944 r. nar., nar. i zhy`la v Blazhevs`komu r-niChexiyi, z 1948 r. zhy`la v s. Kosivs`kaPolyanaRax-ivs`kogo r-nu, z 1978 r. zhy`ve v smtVely`ky`jBy`chkiv.

XNI – Zap. M.M. Krasny`kov 30.04.22 u m. XarkovividNiny`Ivanivny`Xolod, 1951 r. nar., osvityav`shha, miscevoyi.

Literatura

Burejchak T. "Spravzhnicholoviky`" v radyans`ky`j ta postradyans`ky`j period: transformaciyinormaty`vny`xuyav-len`pro maskulinnist`. Narodnakul`turaukrayinciv: zhy`ttyevy`jcy`klyudy`ny`istory`ko-etnologichnedoslidzhen-nya u 5 t. / znanuk. red. M. Gry`my`ch. T. 4: Zrilst`. Choloviky`. Cholovichasubkul`tura. Ky`yiv, 2013. S. 405—426.

Gennep A. van. Obryadyperexoda. Sy`stematy`cheskoey`zucheny`eobryadov / per. s francz. Yu. V. Y`vanovoj, L. V. Pokrovskoj. M.: Y`zdatel`skayafy`rma «Vostochnayal`teratura» RAN, 1999. 198 s.

Gurt «Brany`chanka» – pisninaprovodax v armiyu. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dCCS0uvIknY>

Zhy`dak T. Yak vy`ryadzhal`yunakiv do armiyinaKolomy`jshhy`ni: trady`ciyiizvy`chayi. URL: <https://dzerkalo.media/news/yak-viryadjali-yunakiv-do-armii-na-kolomiyschini-traditsii-i-zvichai>

Krasny`kov M.M. Doroga v trady`cijnikul`turiukrayinciv. Beregy`nya: vseukr. narodoznavchy`jchasopy`s. (Ky`yiv). 2009. #2. S. 34–42.

Krasy`kov M.M. Doroga yak filosofema u narodnijkul`turiukrayinciv: lekciya 4 z cy`klulekcij «Filosofiyabuttukrayins`kogoselyany`na» u «NovomuAkropoli». Xarkiv, 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Qc_m_jJpyX4

Krasy`kov M.M. Zhinochitayemniznannya :kupivlyakorovy`ta doglyadzaneyu. Narodnakul`turaukrayinciv :zhy`t-tyevy`jcy`klyudy`ny` : istory`ko-etnologichnedoslidzhennya u 5 t. / zanauk. red. M. Gry`my`ch. T. 3: Zrilist`. Zhinocztvo. Zhinochasubkul`tura. Ky`yiv, 2012. S. 273–292.

Krasy`kovM.M. Zamok y`klyuch v trady`cy`onnoj y`sovremennojnarodnojkul`tureukray`ncev. Otkongressa k kongressu: matery`alyVtorogoVserossy`jskogokongressafol`klory`stov: sb. dokl. T. 2. M., 2011. S. 229–247.

Krasy`kovM.M. Imitaty`vnamagiya u zvy`chayevostiguczulivVerxovy`nshhy`ny`. Narodnatvorchist`taetnologiya. 2013. # 6. S. 17–36.

Krasy`kov M.M. Moty`vdorogy`v trady`cy`onnojnarodnojkul`tureukray`ncev. Kul`turnoeoprostranstvoputeshestvy`j :matery`aly`nauch. foruma, 8–10 apr. 2003 g. SPb., 2003. S. 68–70

Krasy`kov M.M. «Na rushny`chokstaty`» : (pro sy`mvolikudeyaky`x «obryadivperexodu»). Trady`ciyaikul`tura :materialy`mizhnar. nauk. konf., 16–17 grud. 2005. Ky`yiv, 2005. Ch. 2. S. 20–21.

Krasy`kovM.M. Pry`ncy`pinicial`nosti u zvy`chayevostisuchasny`xzakarpaciv (zamaterialamy`ekspedy`ciyi 2017 r. naRaxivshhy`nu). Trady`cijnakul`tura v umovaxglobalizaciyi: zberezhenneyaavtenty`chnosti ta rozvy`tokkreaty`vny`xindustrij :materialy` nauk.-prakt. konf. 22-23 chervnya 2018 r. Xarkiv, 2018. S. 214–223. URL:https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwie9p6UiJb3AhWMvIsKHR9TB5wQF-noECAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.cultura.kh.ua%2Fimages%2Fdocuments%2Ftraditc%25D1%2596ina_kultura_2018.pdf&usg=AOvVaw2xjPhf9dYsXgkuUCZ2eDAT

Krasy`kov M. Ukrayins`kacholovichavy`shy`vanka yak oberig. Xarkiv, 2022. URL: <https://www.cultura.kh.ua/uk/news/7155-vrjatuj-voyina--podaruj-vishivanku>

Muravs`ky`jshlyax – 97 :materialy` kompleks. fol`klor.-etnogr. ekspedy`ciyi: (poselaxBogoduxivs`kogo, Valkivs`kogo, Krasnokuts`kogo ta Novovodolaz`kogorajoniv [Xarkivs`koyi obl.]) / [avt.]-uporyad. : M.M. Krasy`kov, V.M. Osadcha, M.O. Semenova, N.P. Olijny`k. Xarkiv.: XDIK, 1998. 360 s. URL: <https://issuu.com/aguona/docs/mursliakh1997>

Rekruts`ki ta soldats`kipisni / AN URSR, In-t my`steczstvoznnav., fol`kloru ta etnografiyiim. M. T. Ry`l`s`kogo ;uporyad. A. L. Ioanidi, O. A. Pravdyuk ;golovaredkol. O. I. Dej. Ky`yiv :Naukovadumka, 1974. 623 s.: il., noty`. (Ukrayins`kanarodnatvorchist`. T. 13)

Semerenko M. Yak zaporizhcivprovodzhaly`do armiyi 65 rokivtomu – foto. URL: <http://iz.com.ua/zaporoje/yak-zaporizhtsiv-provodzhalid-do-armiyi-foto>

Stril`ko-Tyutyun V. Vy`ryadzhalamaty`sy`na. Provody`v armiyunaBory`spil`shhy`ni v XX stolitti. Ky`yiv – Kam`yanecz`-Podil`s`ky`j, 2020. 248 s.